

Orsi, aarto ja hirsi.

Kalima¹ tulkitsee epäröiden *orsi* (yks. genitiivi *orren*, vartalo *orte*-) sanamme balttilaiseksi lainaksi. Kysymyksessä kun on äidinkielemme tärkeä sivistyssana, on syytä lähemmin tarkastaa, pitääkö tämä selitys todella paikkansa.

Ne substantiivit, jotka Kalima panee *orsi* sanan rinnalle, ovat liett. *ārdas* 'riuku, jolle pellava pannaan kuivumaan'², latv. *ārdi* (monikko) 'riihenparret; orret, jotka on sijoitettu huoneessa uunin yläpuolelle tai viereen päreiden, vaatteiden jne. kuivaamista varten; keittiössä tai saunassa sekä myös riihen uunin yläpuolella olevat orret, joilla savustetaan lihaa'³, *ārdīs* (monikko) sam. Latvialaisia sanoja käytetään, kuten Kalima huomauttaa, nykyisin harvoin yksikössä (*ārds*, *ārde*).

Yhdistelmä näyttää heti ensi silmäyksellä hyväksyttävältä. Silti on syytä selvittää mainittujen balttilaisten sanojen merkityksiä ja etymologiaa lähemmin. Liett. *ārdas*, riuku, jolle pellava pannaan kuivumaan, sijaitsee loukutettavan pellavan kuivaushuoneessa (monikko *ardaĩ*).⁴ *Ardaĩ* ovat kiinteiden orsien varassa olevia irrallisia riukuja, jotka ovat riihenparsien tapaan siirreltävässä.⁵ Liettualaisella sanallamme ei ole ainoastaan Kaliman esittämä merkitys, vaan sitä käytetään ilmaisemaan myös 'riihenparsia, joille viljalyhteet pannaan kuivumaan'.⁶ Tämä on sen tavallisin merkitys. Latv. *ārds*, jonka monikko *ārdi* (< **ardai*) on, palautuu muotoon **ardas*. Kaliman mainitsema *ārdīs* (< **ardīs*) on *-i*-vartaloinen

¹ Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat 143—4, 186, 198.

² = 'Stange, an der der Flachs zum Trocknen aufgehängt wird'.

³ = 'die Dörrbalken in der Heizriege; dicke Stangen, die über oder neben dem Ofen im Zimmer zum Trocknen der Pergel, Kleider usw. angebracht sind; die Balken in der Küche oder in der Badstube, in Livl. auch über dem Riegenofen zum Räuchern des Fleisches'.

⁴ *ardaĩ* 'die Stangen in der Brachstube, auf welche der Flachs zum Trocknen aufgesetzt wird' Nesselmann, Wörterbuch der littauischen Sprache 9, 'das Stangengerüst zum Trocknen des Flachses in der Brechstube' Kurschat, Littauisch-deutsches Wörterbuch 21.

⁵ *arkilai* 'die festen Stangen, welche in der Brachstube von einer Wand zur andern gehen, und auf welche die Brechhölzer, *ardai*, gelegt werden', *ardaĩ* 'die kürzeren Querstangen, welche über die *arkilai* gelegt werden' Nesselmann mp., *arkilai* 'befestigte Hauptbäume', *ardaĩ* 'lose Hölzer, welche auf die *arkilai* gelegt werden' Kurschat mp.

⁶ *ardas* 'жердь въ овинѣ, žerdz w osieci' Juškevičs, Литовскій словарь I 106, *ardaĩ* колосникій, жёрди в овине, на котóрые насáживаются снопы́ для просу́шки' Šlapelis, Lietuvių ir rusų kalbų žodynas I 35, *ardai* 'колосники, шесты в овине, на которые вешают снопы для просушки' Sereiskis, Lietuviškai-rusiškas žodynas 39.

feminiini, jonka yks. nominatiivi on niinikään *ārds* (< **ardis*).¹ Jos sillä olisi vastine liettuassa, niin se olisi **ardis*, monikko **ārdys*. Latv. *ārde* on sekundäärisesti syntynyt *-i*-vartaloisesta *ārds* sanasta. Useissa latvian kielen murteissa näet *i*-vartaloiset feminiinit ovat siirtyneet *-e*-loppuisten substantiivien taivutustapaan.² Puheenaolevat balttilaiset substantiivit kuuluvat ilmeisesti etymologisesti yhteen liett. *ardyti* 'erottaa' ja latv. *ārdīt* sam. verbien kanssa.³ Siitä päättäen *ardas* ja **ardis* (> latv. *ārds*) ovat tarkoittaneet alkuaan kiinteiden orsien varassa olevia riukuja, joita voitiin tarpeen mukaan »erottaa» toisistaan, s.o. siirreltäviä parsia. Voimme siis sanoa, että liettuassa alkuperäinen merkitys on säilynyt olennaisesti muuttumattomana. Latv. *ārds* ilmaisee sekä 'partta' että 'ortta', joten latviassa sanamme käyttöala on hieman laajentunut. Parsia kannattava orsi on liettuaksi *ārdkilas*, *ārkilas*, *ardkilā*, *ardakilē*.⁴ Nämä ovat yhdyssanoja, joiden edellisenä osana on *ārdas* substantiivi. Jälkimmäinen osa kuuluu yhteen verbin *kelīu* 'nostan' kanssa. Samalla lailla muodostetut ja samanmerkityksiset latvialaiset vastineet ovat *ārdcila* ja *ārcele* (*e* < *k*).⁵ Näin ollen on selvä, että ainakin liettualais-latvialaisessa kantakielessä parsien kannatusorsia on nimitetty mainitunlaisella yhdyssanalla (»parrenkannatin»).

Tarkastelkaammepa nyt sm. *orsi* sanan ja sen sukukielissä tavattavien vastineiden merkityksiä. Sm. *orsi* on käytöltään huomattavasti laajalaisempi kuin siihen liitetyt balttilaiset sanat. Sekin ilmaisee lattiasta tai maasta koholle vaakasuoraan asetettua pitkää tai pitkäkökö kannatuspuuta. Rakennuksissa orsi on usein samalla rakenteen osana, esim. seiniä toisiinsa sitovana tai kattoa kannattavana osana (mm. *katto-orsi*, vaakasuora hirsi, joka kannattaa kattoa). Sm. *orsi* sana esiintyy myös samanlaisissa merkityksissä kuin latv. *ārds*. Suomalaisessakin pirtissä orrella kuivataan päreitä (*päre-orsi*), jalkineita (*saapas-orsi*), rukkasia (*rukkas-orsi*) jne., ja saunassa sillä savustetaan lihaa (*liha-orsi*). Orsi saattaa sijaita ulkosallakin (*keitin-orsi* haahlain ja kattilan kannattajana, *kuivaus-orsi*).⁶

¹ Ks. Endzelin, Lettische Grammatik 311, Mühlenbach-Endzelin, Lettisch-deutsches Wörterbuch I 241, Endzelin-Hausenberg, Ergänzungen und Berichtigungen zu K. Mühlenbachs Lettisch-deutschem Wörterbuch I 194.

² Ks. Endzelin, Lettische Grammatik 312—3.

³ Ks. Mühlenbach-Endzelin mp. 242.

⁴ Ks. Juškevič mp., Būga, Kalba ir senovē I 129 (*ard-kilā* 'crassa pertica, parieti affixa; duae sunt eiusmodi perticae e regione, in *rejā*, parietibus affixae, quibus mobiles *ardaī* superimpositi sustendatur), Šlapelis mp. 34.

⁵ Ks. Mühlenbach-Endzelin mp. 241, Endzelin-Hausenberg mp.

⁶ Niistä eri merkitystehtävistä, joita sm. *orsi* sanalla on, ks. Sirelius FUF IX 37, XI 39, 42, 57—60, 63, 80, 84, 104, Iso Tietosanakirja IX 730.

Myös vir. *ōrs* (< **orsi*) sanaa käytetään rakennuksen konstruktiivisia osia¹ sekä kuivausorsia ja erinäisiin tarkoituksiin käytettäviä riukuja osoittamaan; esim. *lōmmu-ōrred* 'päre-pölkkyjen kuivausorret' (*lōmm* 'päre-pölkky'), *vilja-ōrs* 'viljakuorman päällä oleva riuku, joka pitää lyhteet koossa'.² Mägistie esittää suomalais-virolaisessa sanakirjassaan *ōrs* sanan sekä sm. *orsi* että *parsi* substantiivin vastineeksi (*orsi* 'ōrs', *parsi* 'pars, ōrs'). Liiv. *vořž* sanalla (< **orsi*), jonka monikko on *vōrdāv*, mainitaan olevan sellaisia merkityksiä kuin 'malka; katon vuoliainen, katon hieno painopuu; orsi kodassa ja tuvan eteisessä'.³ Niinikään sitä käytetään riihen 'parresta'⁴ ja 'kuivausorresta'; esim. *pirg_vōrdāv* 'päreiden kuivausorret'⁵ (*pirg* 'päre'), *veřgād_vořž* 'verkkojen kuivausorsi'⁶ (*veřgā* 'verkko'). Edelleen liiviläisellä sanallamme osoitetaan orsien nojalle asetettua 'var-rasta, jolla savustetaan lihaa ja kaloja'.⁷ Kuten sm. *orsi*, siten myös liiv. *vořž* esiintyy niinikään 'kanojen yöpuun' nimityksenä.⁸ Lyyd. *orž* (< **orsi*) tarkoittaa sekä 'ortta (pirtissä: hirsimäinen, ylempänä hyllymäistä orsilautaa; navetan parvessa, aitassa, saunan eteisessä)' että 'partta (riihessä)'.⁹ Muissa itämerensuomalaisissa kielissä sm. *orsi* sanan vastineen ilmoitetaan merkitsevän 'ortta' (karj. *orži*, aun. *orzi*, veps. *orž*, vatj. *ersi*).

Voimme siis tehdä sen päätelmän, että ksm. **orsi* sanalla on ollut paljon moninaisemmat merkitystehtävät kuin siihen yhdistetyillä balttilaisilla substantiiveilla, joilla ei ilmaista mm. rakennusten konstruktiivisia osia. Kysymyksessä olevat itämerensuomalaiset ja balttilaiset sanat ovat kuitenkin käsitteellisesti silmään pistävän lähellä toisiaan. Olennaisesti yhteistä niille on, että ne tarkoittavat sellaisia kannatuspuita, jotka ovat vaakasuorassa asennossa. Voimme niin ollen empimättä myöntää, että puheeksi ottamamme sanayhdistelmä on merkitysten puolesta täysin perusteltu. Sen hyväksyessämme meidän on vain oletettava, että jo kantasuomessa **orsi* on saanut paljon avaramman merkityssisällön kuin mitä todennäköisesti balttilaisella originaalilla oli. Olemme muuten saat-

¹ Wiedemann *katuse-ōrred* 'Stützen der Dachsparren'.

² = Wiedemann 'die Stange oben auf dem Getreidefuder, welche die Garben zusammenhält'.

³ Ks. Wallin, Liiviläisten rakennukset 7, 9, 19, Sirelius FUF IX 46, 48.

⁴ *rī' vořž* 'stange in der riego zum trocken des getreides' (*rī* 'riihi') Kettunen, Livisches Wörterbuch 505.

⁵ = 'stangen, worauf kienspäne getrocknet werden' Kettunen mp.

⁶ = 'stange zum trocken der netze' Kettunen mp.

⁷ Ks. Wallin mp. 9.

⁸ Puheenaolevan liiviläisen substantiivin käytöstä eri merkitystehtäviin ks. Kettunen mp.

⁹ Ks. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja 286.

taneet todeta, että merkitysten kannalta katsoen latv. *ārds* on itämeren-suomalaisia sanoja lähempänä kuin liett. *ar̄das*.

Sm. *orsi* palautuu samanasuiseen kantasuomalaiseen muotoon, mutta vielä aiempi asu oli **orti*. Myöhäiskantasuomessa *-ti* muuttui näet säännöllisesti *-si*:ksi. Meidän on nyt ratkaistava, mitä balttilaista sanamuotoa **orti* kuvastaa. Kalima mp. 79 pitää sen originaalina *-o*-vartaloista substantiivia, jota liett. *ar̄das* edustaa. Balttilaiset *-o*-vartaloiset nominit ovat kuitenkin lainautuneet kantasuomeen *-as-* tai *-a*-loppuisina; esim. sm. *taivas* (~ latv. *dīvs* 'taivas, jumala' < **deivas*), *karva* (~ liett. *gaūras* 'ihokarva'). Tosin Kalima mp. 180 esittää *virsi* sanamme (< ksm. **virtī*) alkulähteeksi indo-eurooppalaisesta kantakielestä lähtien 'sanaa' merkinneen balttil. **virdan* substantiivin, jonka jatkaja mpreuss. *wīrds* 'sana' on, mutta voimme huoleti panna tämän yhdistelmän kaiken todennäköisyyden rajat ylittävän mielikuvituksen tilille. Toisena poikkeuksena Kalimalla mp. 79 on sm. *reisi* (< ksm. **raitī*¹), jonka originaalina hän pitää liett. *rietas* 'reisi, lanne' sanan edustamaa balttilaista *-o*-vartaloista substantiivia. Oikeassa on kuitenkin varmasti Thomsen² pitäessään sen lähteenä sen rinnalla ollutta balttilaista *-i*-vartaloista substantiivia, jota vastaava sana tavataan slaavilaisissa kielissä (kirkkoslaav. *ritb* 'pylly' < **reitīs*). Tämän vastineeksi oletettava balttilainen substantiivi on ollut **reitīs*. Myös ksm. **orti* sanaan katsoen meidän ei tarvitse otaksua, että lainaus olisi tapahtunut tavallisuudesta poikkeavassa muodossa, mitä sananloppuun tulee. Ksm. **orti* liittyy toki muodollisesti lähemmin balttilaiseen *-i*-vartaloiseen **ardīs* feminiiniin (> latv. *ārds*) kuin edellä mainittuun *-o*-vartaloiseen substantiiviin. Jos panemme ne toistensa rinnalle, niin ksm. **orti* sanan äänneasu on jälkimmäisen tavun puolesta ilman muuta selvä. Balttilaisia *-i*-vartaloisia substantiiveja vastaavat lainasanammehan ovat yleensä *-e*-vartaloisia; esim. sm. *hanhi*, vartalo *hanhe-* (< ksm. **šanše-*, liett. *žasīs* 'hanhi', latv. *zūoss* sam. < **žansīs*), *niisi*, vartalo *niite-* (< ksm. **nūte-*, liett. *nūtīs* 'niisi', latv. *nūts* sam. < **nūtīs*), *tuohi*, vartalo *tuohē-* (< ksm. **tōše-*, liett. *tōšīs* 'tuohi', latv. *tāss* sam. < **tōšīs*).

Myöskään se seikka, että *o* on vastaamassa balttil. *a*:ta, ei estä yhdistämistä sm. *orsi* ja latv. *ārds* sanoja toisiinsa (jälkimmäisessä *ā* < *ǣ*). Useissa balttilaisperäisissä lainasanoissamme liettuan ja latvian *a*:n paikalla on *o*. Kalima mp. 65, 75 luettelee seuraavat yhdistelmät: sm. *lohi* ~ liett. *lāšīs* 'lohi', sm. *toe*, yks. genitiivi *tokeen* ~ latv. *tacīs* (*c* < *k*)

¹ Ks. Toivonen FUF XV 87.

² Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog 212.

'kalapato', sm. *morsian* ~ liett. *marti* 'morsian, nuori vaimo ensimmäisen lapsensa syntymiseen saakka'¹, sm. *olut* ~ liett. *alus* 'olut', sm. *oinas* ~ liett. *avinias* 'pässi'², vir. *kõblas* ($\tilde{o} < o$) 'kourukirves, kuokka' ~ liett. *kapl̃ys* 'kuokka, tylsäteräinen kirves'³, sm. *louhia* ~ liett. *laužyti* 'katkaista, louhia', sm. *rouhia* ~ liett. *kraušyti* 'rikkoa, hävittää, työntää', sm. *kouko* ~ liett. *kaũkas* 'kääpiömäinen maan- tai kotihaltija, tonttu', sm. *torvi* ~ latv. *tàure* 'metsästys-, paimentorvi'. Sm. *olut* on Kaliman mukaan (mp. 143) luultavammin germaaninen laina, ja useimmat arvovaltaiset tutkijat ovat samaa mieltä. Myös *kouko* sanamme balttilaisperäisyyden Kalima mp. 119—20 katsoo kyseenalaiseksi. Sitä paitsi huomauttettiin, että vir. *kõblas* substantiivin ei tarvitse ehdottomasti kuulua mainitun liettualaisen sanan edustaman balttilaisen substantiivin kanssa yhteen, sillä sen edellyttämä ksm. **kopla* saattaa kuvastaa myös balttilaista feminiiniä **kõpla* (= liett. *kópla* 'eräänlainen kirves').⁴ On mielenkiintoista todeta, että niissä tapauksissa, joissa lainaus on jotakuinkin varma, balttilaisessa sanassa on ollut seuraavassa tavussa etuvokaali. Sitä vastoin niissä tapauksissa, joissa balttilaiselta taholta saaduissa lainasanoissamme liettuan ja latvian *a*:ta vastaa *a*, balttilainen vastine on enimmäkseen takavokaalinen, kuten mm. Kaliman mp. 64—5, 75 esittämät luettelot osoittavat; esim. sm. *kauha* ~ liett. *káušas* 'kauha', sm. *ratas* ~ liett. *rātas* 'ratas, pyörä', sm. *tarha* ~ liett. *daržas* 'puutarha', sm. *vako* ~ liett. *vagà* ($< *vagō$) 'vako', sm. *panu* ~ mpreuss. *panno* ($< *panu$) 'tuli'.⁵ Hyvin valaisevan esimerkin siitä, että *o* ja *a* vaihtelevat puheenaolevissa lainasanoissa seuraavan tavun vokaalin laadusta riippuen, tarjoaa yhdistelmäpari sm. *torvi* ~ latv. *tàure* ja sm. *tarvas* ~ liett. *taũras* 'alkuhärkä'. Balttil. *taurē* ($>$ latv. *tàure*), joka ensimmältä on merkinnyt 'alkuhärän sarvea'⁶, on *tauras* sanan johdannainen. Niin ollen on varsin todennäköistä, että lainanantajakielessä oli liettuan ja latvian *a*:n paikalla *ā* tai avoin *o* vain siinä tapauksessa, että sanan seuraavassa tavussa oli etuvokaali. On tosin erinäisiä lainasanoja, joissa lopputavun etuvokaalisuudesta huolimatta ensimmäisessä tavussa on *a*. Nämä poikkeukset ovat osittain ehkä siten selitettävissä, että *ā* ei esiin-

¹ Kaliman *marti* sanalle antama merkitys 'Braut (bis zu der Geburt ihres ersten Kindes)' ei ole oikea (mp. 138). Lapsen synnyttäneellä morsiamella ei ole lietuassa eri nimitystä kuin lapsettomalla.

² Ks. Nieminen Vir. 1944 s. 26.

³ Ks. Nieminen Vir. 1940 s. 379, 1944 ss. 247—8.

⁴ Ks. Nieminen Vir. 1944 s. 248.

⁵ Ks. Nieminen mp. 244.

⁶ Ks. Thomsen mp. 230, Mühlenbach-Endzelin mp. IV 139.

tynyt nykyisen *a:n* paikalla kaikkialla, missä seuraavassa tavussa oli etuvokaali, vaan että se rajoittui määrätapauksiin, joissa jotkut meille lähemmin tuntemattomat äänteelliset edellytykset olivat olemassa. Huomattakoon, että useissa sellaisissa latvian kielen murteissa, joille *ā*:sta kehkeytynyt *ā* tai *õ* on ominainen, tämä ääntenmuutos on tapahtunut vain määräkonsonanttien edessä.¹ Niinpä eräissä murteissa *a* on muuttunut *ā*:ksi, jos seuraavassa tavussa on etuvokaali, mm. *g:n* ja *š:n*, mutta ei esim. *d:n* ja *s:n* edessä. Kysymyksessä oleva ääntenmuutos on tapahtunut latviassa murteittain vaihdellen hyvin erilaisissa rajoissa. Sitä paitsi analogia on vaikuttanut niissä laajassa määrässä tasoittavasti.² Niinpä deminutiivissa tavataan säännönmukaisesti sama vokaali, joka on kantasanassa. Samoin lainanantajakielessä poikkeukset saattoivat osittain olla analogiasta johtuneita. Niinpä ehkä deminutiivin **gardiānan* (> sm. *karsina*)³ *a:n* aiheuttajana oli kantasana **gardas* (= liett. *gārdas* 'karjaitaus, karsina'). Sm. *laukki* sanan originaalin (= liett. *laukis* 'laukipää eläin') *a* oli hyvinkin saattanut johtua sitä vastaavan adjektiivin (= liett. *laukas* 'laukipää') vaikutuksesta. Esiintymisrajoistaan päättäen kysymyksessä oleva *ā*-vokaali ei ollut kantabaltin perua, vaan lainanantajakielessä tapahtuneen äänteellisen kehityksen ilmiötä. Sitä paitsi yllämainittujen *o*:llisten sanojen joukkoon kuuluvasta sm. *torvi* substantiivista ainakin voimme sanoa, ettei se ole kantabaltista lainattu. Sen ja itämerensuomalaisissa kielissä tavattavien sen vastineiden merkitykset⁴ osoittavat kiistattomasti, että ksm. **torvi* on ilmaissut 'soitto-, puhallustorvea', tarkemmin sanoen 'paimentorvea'. Balttil. *taurē* sanalla on, kuten jo mainitsin, alunperin osoitettu 'alkuhärän sarvea', ja vielä liettualais-latvialaisessa kantakielessä sillä on tarkoitettu yleensä 'sarvea', koska kerran liett. *taurē* ei merkitse minkäänlaista 'soittotorvea', vaan 'kuppaus-sarvea' ja lisäksi '(puu)pikaria'. Vasta latviassa substantiivimme on tullut soittotorven nimitykseksi. Samanlainen merkityksenkehitys oli tapahtunut siinä kielessä, josta kantasuomalaiset lainasivat **torvi* sanansa.

On esitetty sellainenkin arvelu, että *o*:lliset lainasanat ovat vanhempia kuin *a*:lliset polveutuen ajalta, jolloin indo-eur. *o:n* ja *a:n* jatkajana balttilaisella kielialueella oli *ā*-vokaali, joka sittemmin muuttui *a*:ksi.⁵

¹ Ks. Endzelin, *Lettische Grammatik* 80—1, 83. Muuten mainittakoon, että myös muinaispreussin murteille muutos *ā* > *õ* oli ominainen. Ks. Trautmann, *Die altpreussischen Sprachdenkmäler* 109—10, Endzelin, *Studi Baltici* V 94—8.

² Ks. Endzelin mp. 74—6.

³ Ks. Nieminen mp. 244—6.

⁴ Ks. Thomsen mp. 231, Kalima mp. 170.

⁵ Ks. Kalima mp. 65; vrt. myös s. 186.

Selitys ei tunnu suinkaan uskottavalta, koska on vaikeata olettaa, että tuon varhaisemman äännekannan aikana olisi lainattu (mittei) pelkästään sellaisia ä:llisiä sanoja, joiden jälkimmäisessä tavussa oli etuvokaali.¹ Varmasti, kuten jo Thomsenkin mp. 90—1 on otaksunut, asianlaita on niin, että sekä o:lliset että a:lliset lainat ovat peräisin samalta ajanjaksolta balttilaisesta kielimuodosta, jossa nykybalttil. *a:n* paikalla oli *a:n* rinnalla erinäisissä tapauksissa *ā*.

Liett. *ar̄das* substantiiviin on verrattu muitakin suomen kielen sanoja. Thomsen mp. 159 on näet liittänyt siihen sm. *arta* ja *aarto* (*arto*) substantiivit, mutta hän merkitsee yhdistelmän epävarmaksi. Kaliman mielestä »siihen ei ole mitään syytä» (mp. 92), ja ss. 144, 186 hän huomauttaa, että puheenaolevaan liettualaiseen sanaan yhdistetyistä substantiiveista *orsi* on vanhempi laina kuin *arta*, *arto*. Minä puolestani olen sitä mieltä, että kahden viimeksimainitun sanan ja liett. *ar̄das* substantiivin vertailuun ei ole mitään aihetta. Vain suomen kielessä on olemassa *-a*-loppuinen *arta*. Sen sijaan karjalassa, aunuksessa, lyydissä, vepsässä ja vatjassa tavataan vain sm. *arto* sanaa vastaavia *-o*-vartaloisia substantiiveja², joten kantasuomalainen asu on ollut **arto*. Balttilaiset *-o*-vartaloiset nominit, joihin liett. *ar̄das* kuuluu, esiintyvät, kuten aikaisemmin jo olen maininnut, itämerensuomalaisissa kielissä *-as-* tai *-a*-loppuisina. Tosin Kalima mp. 78 esittää poikkeukseksi säännöstä sm. *lahto* sanan, jota hän vertaa liettuan monikolliseen *-o*-vartalaiseen substantiiviin *slāstai* 'hiiren-, rotan-, hillerinpyydys'. Sen originaalina on ilmeisesti kuitenkin ollut balttilainen *-ō*-loppuinen feminiini tai monikollinen neutri.³ Näin ollen ksm. **arto* jäisi ainoaksi poikkeustapaukseksi, jossa balttilainen *-o*-vartaloinen sana on lainattu kantasuomeen *-o*:hon päättyvänä. Jo tästä syystä yhdistelmä on varsin epäilyttävä.

Sm. *arta* tarkoittaa Lönnrotin mukaan 'ulkua'.⁴ Vanhemmat sanakirjat eivät tunne tätä *-a*-loppuista asua. Kalima mp. 91 ilmoittaa *arta* sanan merkitsevän 'riukutelinettä, jolle nuotta ym. levitetään kuivumaan'.⁵ Sm. *aarto* (*puu*) ilmaisee 'maahan työnnettyä, pystyasennossa olevaa haara-päistä telinepuuta, jonka varaan sijoitetaan tanko, mille jokin esine ripus-

¹ Ks. myös Endzelin SUST LXVII 79. Hänen käsityksensä mukaan indo-eur. *o* ja *a* eivät yhtyneet kantabalttissa *ā*:ksi, vaan *a*:ksi.

² Ks. Kalima mp. 92.

³ Ks. Thomsen mp. 122, Nieminen FUF XXII 27—9, Vir. 1940 s. 379.

⁴ Lönnrot *ulku* 'ngn stång vid laxpator; gillerstång'; *nuotta-ulku* 'ställning hvarpå noten utbreces till torkning'; lisävihdossa aun. *arto* 'stång vid laxpator, gillerstång (*arta, ulku*)'.

⁵ = 'Stangengerüst zum Aufhängen des Netzes u. a.'

tetaan'.¹ Enontekiöllä (*liha*)aarto sanalla on merkitys 'telineet lihan kuivaamiseksi (katolla).² Ilomantsissa *uarto* (*ua < ā*) tarkoittaa 'haarukoille asetettuja riukuja, joiden päälle pannaan sateella leikatut ruislyhteet kahtareisin istumaan tähkät alaspäin, etteivät jyvät itämään rupeaisi'.³ Puheenaolevan sanan muissa itämerensuomalaisissa kielissä tavattavien vastineiden merkityksiksi mainitaan 'verkon vapeet' (aunuksessa), 'riuku, jolla verkkoja, vaatteita y.m.s. kuivataan' (lyydiläismurteissa), 'pitkä puu ulkona, johon vaatteet ripustetaan kuivumaan', 'riu'ut, joilla kuivataan nuottaa (tai vaatteita)' (vepsässä) ja 'korkea kasvien kuivausaita' (vatjassa).⁴ Puheenaolevien itämerensuomalaisten sanojen tarkoittamat kannatuspuut, riu'ut ja telineet sijaitsevat kaikesta päättäen siis ulkosalla, ja ne ovat muodoltaan yleensä aivan toisenlaisia kuin liett. *ārdas* ja latv. *ārds* substantiivien ilmaisemat esineet, jotka päällepäätteeksi sijaitsevat rakennuksen seinien sisäpuolella (riihessä, huoneessa). Minusta näyttää siltä, että ksm. **arto* on ollut varsinaisesti kalastusalan ammattisana. Tällaisena sm. *aarto* on lainautunut lappiin, jossa sen vastineella on merkitykset 'kalakatos kuivaamista varten' ja 'korvakkovapeet (pyydysten ym. ripustamiseksi)'.⁵

Kaikista edellä esittämistäni syistä sm. *arta* ja *aarto* on erotettava mainituista balttilaisista substantiiveista. Vain sm. *orsi* (< ksm. **orti*) kuuluu siis näiden, tarkemmin sanoen *-i*-vartaloisen *ardi*-substantiivin, kanssa yhteen. Sen kantasuomalaiset ovat ottaneet kieleensä sellaisissa merkityksissä, jotka tavataan balttilaisellakin taholla. Ei ole lainkaan uskottavaa, että he olisivat lainanneet aivan samaa käsitettä ilmaisevan balttil. *arda* -sanan sellaista merkitystehtävää varten, joka on tälle vennon vieras.

Suomen kielessä on eräs ilmaisemansa käsitteen puolesta läheisesti *orsi* substantiiviin liittyvä sana, joka sitä paitsi on sen kanssa loppusuinnussa, nimittäin *hirsi* (< ksm. **širti*). Tämän substantiivin Mikkola

¹ Juslenius *aarto-puu* 'furca terrae infixa, sustinendae impositae perticae, grenig stör där en stång kan läggias uppå', Ganänder *aarto-puu* 'grenig stör för at uppsätta stänger, furca sustinendae impositae perticae', Renvall *aarto(puu)* 'arbor ramosa l. furca erecta, cui quid suspendi solet, ästiger Balken als Gestell', Lönnrot *aarto* 'grenig stör, hvarpå en stång kan ställas för upphängande af något, notstång, trädglyka'.

² Kalima mp. 92.

³ Ojansuu Vir. 1908 s. 32.

⁴ Ks. Kalima mp., Kujola mp. 10.

⁵ Ks. Kalima mp.

tulkitsi aikoinaan¹ slaavilaiseksi lainaksi, jonka originaalina on ollut mven. *žbrdb* 'riuku, salko' (>nven. *žerd'* sam.). Vielä v. 1929 Setälä SUSA XLIII 35 oli taipuvainen hyväksymään tämän selityksen. Mikkola itse pitää sitä nyttemmin² syystä mahdottomana, koska venäläiset lainasanamme eivät ole osallistuneet niihin ääntenmuutoksiin, joita *hirsi* edellyttää jo kantasuomessa tapahtuneen (*š* > *h*, *-ti* > *-si*). Hänen vakauksensa mukaan *hirsi* ei ole laina. Huomattakoon kuitenkin, että lap. *sardde* 'kylkiluu, pirstale', johon Mikkola sen yhdistää, on Erkki Itkosen mukaan siitä ehdottomasti erotettava (ks. FUF XXVI 196). Muuten Paasosenkin mielestä *hirsi* saattaa hyvinkin olla omaperäinen sana (ks. SUST XLI 109). Sen sijaan Būga, Aistiški studijai I 29, 189, on esittänyt käsityksensä, että sm. *hirsi* sanan lähteenä on ollut hänen balttilaisella taholla olleeksi olettamansa **žirdis* substantiivi.

Vaikka en mitenkään halua väittää *hirsi* sanaamme ehdottomasti lainaksi, niin kiinnitän huomiota siihen, että liettuassa tavataan *-i*-vartaloitten substantiivi *žārdis* 'riuku, salko'³, jolla siis on aivan sama merkitys kuin ven. *žerd'* sanalla. Ne tutkijat, jotka ovat etsineet *hirsi* substantiivimme alkulähdeksi vieraista kielistä, eivät tähän asti ole ottaneet sitä lainkaan lukuun. Jos balttil. *žardis* olisi lainautunut kantasuomeen, niin meillä olisi suomessa nyt **harsi* (yks. genitiivi **harren*). Liett. *žārdis* sanan *ž* palautuu indo-aur. *gh*:hon (> slaav. *z*), mutta ven. *žerd'* substantiivin *ž* indo-aur. *gh*:hon (> liett. *g*). Silti sanat kuuluvat etymologisesti yhteen, ja alkukonsonantin erilaisuus johtuu *gh*:n ja *gh*:n vaihtelusta indo-eurooppalaisessa kantakielessä. Kuten kantaslaavissa on ollut rinnakkain ääntiövaihtelusuhhteessa toisiinsa ollen **gordz* (> mven. *gorodz* 'aitaus; kaupunki') ja **žrdz* (< indo-aur. **ghrdis*), siten balttilaisella taholla substantiivin *žardas* (liett. *žardas* 'haasia') rinnalla on saattanut olla *žardis* sanan ohella samanmerkityksisenä myös **žirdis* (< indo-aur. **ghrdis*).⁴ Balttilaiset kielet tarjoavat useita sanoja, jotka toisaalla ovat ar:llisiä, toisaalla taas ir:llisiä; esim. liett. *šārmās* 'lipeä', latv. *sārms* sam. (< **šarmas*) ~ mpreuss. *sirmes* sam. (< **širmas*); liett. *vařdas* 'nimi', latv. *vārds* 'sana, nimi' (< **vardas*) ~ mpreuss. *wirds* 'sana' (< **virdas*). Jolleivät

¹ Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen 28, 63, 67, 114.

² Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch 84.

³ *žārdis*, yks. genitiivi *žārdies* 'жердь' Baronas, Rusų lietuvių žodynas² 140, Sereiskis mp. 1075.

⁴ Edellä mainituista slaavilaisista ja balttilaisista sanoista ks. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch I 331, Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch 78—9, 366, Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego 157—8, 664.

näissä tapauksissa *ir*-lliset sanamuodot olisi säilyneet muinaispreussin perin niukoissa kirjallisissa muistomerkeissä, niin meillä ei olisi niistä lainkaan tietoa. Liett. *žārdis* substantiivilla ei ole suoranaista vastinetta muissa balttilaisissa kielissä, ja mahdotonta ei suinkaan ole, että sen ohella on ollut olemassa *-i*-vartaloinen **žirdis*. Tällaisen sanamuodon oletusta tukee osaltaan *-i*-vartaloinen slaav. *žrdь*. Latviassa *-o*-vartaloinena esiintyvä *žurds* (*-s* < *-as*) 'riuku', jonka Būga mp. yhdistää **žirdis* sanaan, on äänteellisen rakenteensa puolesta vaikeasti selitettävissä. Sen *ž* viittaa vieraaseen vaikutukseen. Joka tapauksessa siinä on heikko vokaaliaste kuten oletetussa **žirdis* substantiivissa (vrt. latv. *žilbt* 'tulla sokeaksi' ~ *žulbt* sam.¹). Latv. *žurds* substantiivin *-o*-vartaloinen taivutus (yks. genitiivi *žurda*) saattaa olla sekundäärinen (vrt. liett. *krūtis* 'kalahaavi', *-i*-vartaloinen, ~ latv. *krīts* sam., yks. gen. *krīta*, *-o*-vartaloinen). Jos siis välttämättömästi halutaan pitää sm. *hirsi* sanaa (< ksm. **širti*) lainana, niin sen originaaliksi sopisi juuri balttil. **žirdis* 'riuku'. Merkitysten erilaisuuskaan ei tuota vaikeuksia, sillä ksm. **širti* on saattanut alunperin tarkoittaa juuri 'riukua'. Huomattakoon näet, että vir. *hirs* merkit. see 'riukua, aita puuta' (< **hirs* > karj. *hirži* 'hirsi, parsi, tukki', vatj. *irsi* 'hirsi, tukki').

Ne suomen kielen substantiivit, jotka osoittavat rakennus- ja työvälinepuita, ovat lähes kauttaaltaan balttilaiselta ja germaaniselta taholta peräisin. Balttilaisia lainoja ovat mm. *lauta*, *malka*, *pahla* ja *seiväs*.² Vanhimpaan germaaniseen lainakerrokseen kuuluvat mm. *ansas*, *kapula*, *ranka*, *rima*, *ruode* ja *tanko*.³ Varhemmin tai myöhemmin ruotsin kielestä on otettu mm. *keppi*, *paanu*, *palkki*, *parru* ja *tukki*.⁴ Kuten näemme, suurin osa sanoistamme, jotka ilmaisevat rakennustöissä tarvittavia erilaisia puita, on vierasperäisiä. Emme saata siis epäillä, että jo kantasuomalaiset tutustuivat balttilaisten ja germaanisten naapuriensa kautta kehittyneempiin rakennuskulttuurin muotoihin kuin mitä he siihen asti olivat tunteneet. Niin ollen ei ole ihme, jos nämä seikat huomioon ottaen tulee ajatelleeksi, että myös *hirsi* on laina, jonka kantasuomalaiset esisämme omaksuivat naapureiltaan ryhtyessään kyhäämään itselleen rakennuksia heidän esikuviansa mukaan.

Eino Nieminen.

¹ Ks. Mühlenbach-Endzelin mp. IV 810, 829.

² Ks. Kalima mp. 130—1, 137, 144—5, 160, 198.

³ Ks. FUF XIII 357, 377, 435, 440, 443, 450.

⁴ Ks. mp. 383, 419—20, 423, 461.